

(əvvəli ötən sayımızda)

Aşşurbanipalın Elama və onunla qonşuluqda, Zaqros dağları ərazisində yerləşən Assuriyaya tabe olmaq istəməyən döyüşən ölkələrə və o cümlədən Parsuaya qarşı m.ö. 653-cü ildə təşkil etdiyi qanlı dağıdıcı yürüşdən sonra Parsu və bölgədəki digər ölkələrin adları tarixi sənəmlərdən silinərək bir daha çəkilir. (Trevor Bryce. 2009, Səh. 529)

Assurbanipal Quzan ölkəsindən Asu xalqının gətirdiyi xəracı qəbul etdiyini yazır. Parsua adı e.ç. 844-cü ildən məlumdur. Köniqin yazdığına görə Barsuanı assurlar mataylarla eyniləşdirir və barsualıların midiyalı kimi qəbul etdiklərindən Assuriyanın mənfəələri zərbə aldığı üçün onlar bura hərbi yürüş etmişdilər. Amadai, Matai və Madai adların bu xalqın subar xalqı ilə möhkəm şəkildə qarışmış olduğunu göstərir. Zaqrosun hind-avropa dillərinə qədərki dillərində "t" və "d" yerdəyişimi xarakterik əlamət təşkil edir. Midiyalılar, yəni Matalar Ön Asiyaya daha öncəki illərdə gələrək yerləşmişdilər.

F.Köniq İran-ari mənşəli Parsu-şanın Barsu ilə heç bir əlaqəsi olmadığını və Barsunun paytaxtı Baraxse olduğunu yazır. Baraxsenin digər bir adı Marahşa idi. Barsua Assuriyanın tabeçiliyində bir ölkə idi. Xaldey mətnlərində Parsua və Barsa adı eyni mənə daşıyır və Barsanın paytaxtı Bustus şəhərində bu ölkənin kralı assur mənəbələrində Ariya adlanır ki, bu ad subar mənşəli addır. (Köniq F.W. 1934, Səh. 8. 9)

F.Köniqə görə Barsu adının mənasını "s", "t" hərfliyinin yerdəyişimi ilə əlaqədar hecalı dildəki "Parther" döyüşçü və ya süvari kimi tərcümə etmək olar. Barsu ölkə və xalq adı bu "döyüşçü" sözündən yaranmışdır.

Mata adının m.ö. VIII əsrdə Barsa Adı ilə eyniləşdirilməsi hər iki adın eyni mənə daşması ilə əlaqədardır. Madaylar çox uzun illərdən bəri onlardan fərqli bir dialektə danışan barsualılarla birlikdə Ön Asiyada məskunlaşmışdılar.

Fars dilində pələng adlanan Barsın əsas vətəni mixi yazı mətnlərində Azərbaycanın Lənkəran ərazisindən başlayıb Xəzər dənizinin cənub sərhədləri boyunca şərqə doğru davam edir. Sami dilində Nimer/Namri adlanan Bars İraqın şərqində, Suruyada, İranın qərbində və Kiçik Asiyada çox yayılmışdır. (Landsberger B. 1934. Səh. 67)

Hititlərin dilində Leopard, yeni Bars Parşa adlanır. Barslar Ön Asiyanın qüdrətli öntürk xalqından biri olmuşdur. Dağ yaylalarında yerləşən Barsuanın böyük bir qismi Zaqros dağlarının ətəyində qərbə

bars, dah və mad köçəri türk tayfalarına borcludurlar.

Lakin tarixi qaynaqlardan məlum olduğu üzrə turanlı bars, mad tayfaları perslər Ön Asiyaya gəlmədən daha öncə burda məskunlaşmışdılar.

Bars ən qədim zamanlardan türk boylarının totemi-onqonu olmuş və bu öntürk subirlərdən qalma tarixi ənənənin davamıdır. Bars sözü türk dialektlərində iki fərqli Bars və Tonqa şəklində adlanmışdır. Barsua ölkəsinin ərazi vətənik

Ələsgər Siyablı

İspaniyaya keçmişlər. Barsil Bars-el sözündəndir. Kataloniyanın paytaxtı Barselonanın adı da barsil sözündəndir. Digər ispan şəhəri Araqon türk tayfalarında arqunların adından götürülmüş ola bilər. (Zakirğənov K.K. 2013.Səh. 38)

XVİFƏSİL.

Subartu və ya Subir ölkəsi

Subartu İkiçayarasının m.ö. 3300-cü ilə 1200-ci il arasında adı yazılı qaynaqlarda qeyd olunan qədim ölkəsidir. Subarlar Ön Asiyanın turanlı mənşəyə malik qədim etnosudur. Subir adı qədim sumer mətnlərindən məlumdur. Sumerlər onları Subir, akkadlar isə Subartu adlandırdılar. Onların qədim İkiçayarasına gəlişlərinin dəqiq tarixi məlum deyil. E.ə. III minillikdə onlar

şəklində qəbul edərək onun Zaqros dağlarından Aralıq dənizinə qədər böyük bir ərazini əhatə etdiyini yazırdılar. (Eduard Meyer. 1913. Səh. 509)

Suri adını müəlliflər Su ölkəsi kimi izah edirlər ki, Suriya adı da bu sözdən yaranmışdır. Assurologiya elmində Sumer və Subartu arasındakı əlaqə ən geniş müzakirə və mübahisələrə səbə olmuş mövzudur. Avropanın bir çox görkəmli assuroloqları Sumerləri və Subirləri etnik mənşə və linqvistik baxımdan eyni kökə bağlı olan eyni etnosun iki fərqli qolu adlandırdılar.

Çex mənşəli alman assuroloqu B.Hroznu ural-altay dil ailəsinə mənsub Sumerləri öz ilkin vətənləri Türkiyədən köçərək Mesopotamiyanın güneyində yerləşən ilk axın, Subirləri isə həmin ərazidən köçüb Mesopotamiyanın quzeyində yerləşən ikinci axın hesab edir. Onun izahına görə "Sumerlərin ikinci dalğası olan subirlər vaxtilə Ubeyd protosumerlərinin yerləşdikləri şimali Babilə yerləşdilər. Burada yerləşən Subirlərin adı sumerlə-

Dünya tarixinin Turan dövrü

doğru düzənlik ərazidə məskunlaşmışdı. Samilər bu düzənlik bars xalqını öz dillərində namri adlandırdılar. Tarixi mənbələrdə adı İkiçayarasında ilk imperiya dövlətini yaratmış kralkimi qeyd olunan Nimrudu da bars-namri xalqına mənsub hesab edirlər. Bir çox mü-

əlifflər namri-barsları subar və kas-kusi mənşəli hesab edirlər.

B.Landsberqer qədim Mesopotamiyanın faunasına həsr etdiyi əsərdə bir çox məsələlərə aydınlıq gətirmişdir. Sumer-akkad dilində Aslan Şeru adlanır və bu söz İran dillərində Şir şəklində keçmişdir.

Sumer dilində barbaruqurd deməkdir, bu ad (ur) -barra ideogramı ilə ifadə olunur. UrSumer dilində ümumən it anlamı daşıyır və çox zaman bütün vəhşi, yırtıcı heyvan adının əvvəlinə bu "ur" sözü artırılır. "Barbaru" sözünün sumer dilində digər mənası "yabançı/barbarlıq" anlamı da daşıyır. Qədim ərəb şəirəri çox zaman qurdu poetik ifadə ilə "Şirhan" adlandırdılar. Bu söz ərəb dilinə və bu dildən də Avropa dillərinə Barbar şəklində keçmişdir. Bu söz türklərin Börü sözü ilə həmahəngdir. Barbaru – qurd bəzən Nimru – barsla paralellik təşkil edir. Qurd anlamındaki Barbaru adı sumer dilində yırtıcı mənasında "Parisu" – Bars epiteti ilə adlandırdı. Yeni qurd da bəzən Bars adlandırdı. (Landsberger B. 1934. Səh. 76, 78)

Murad Adji yazır ki, e.ə. 550-ci ildə Böyük Persiya dövlətinin yaranmasında Avrasiyadan gəlmiş

mənşə baxımından Subarlara aid olduğu kəsidir. Assurların Mesopotamiyanın şərqində yerləşən ölkələri özlərinə tabe etmək üçün yüz illərlə apardıqları dağıdıcı savaqlar nəticəsində bu ərazidə yaşayan xalqlar öz yurdlarını tərk edib şimal və şərqdəki daha təhlükəsiz ərazilərə köçərək yerləşmişlər. Ön Asiyanın Barsua ölkəsinin əhalisi də bu məcburi köçlərə məruz qalmış Volqaboyu və Cənubi Sibir ərazisində yerləşərək Türk etnosunun Barsil/Barsel boyunu təşkil etmişlər. Barsiller öndərləri Bedi Barsil başçılığı altında Göytürk xaqanlığı dövründə adları oğuzlarla birlikdə qeyd olunur. Barsiller sonrakı dövrdə Xəzər xaqanlığının hakimiyyət qollarından birini təşkil etmiş Xəzər xaqanlarının hakimiyyət sülaləsi üçün dünür/bacanaq boyunu təşkil etmişlər.

Tehranın dövlət muzeyində II Kirin möhürü saxlanılır və onun üzərində runi yazı və bars təsviri var.

Qumilyov Barsil türk tayfalarının Volqa və Terek çayları arasında yaşayan bulqar türkləri olduğunu yazır. Barsillerin bir qolu hunların təzyiqi qarşısında Balkanlara ordan da

artıq bu regionda yaşayırdılar. Bir çox tədqiqatçılar subirləri hurrilərin əcdadları hesab edirlər. Subirlər qərb və şərq olmaqla iki qola bölünür. Şərqi subirlər Urmiyə gölüne qədərki ərazidə yaşayırdılar. (Y.Yusifov. 1992, Səh. 52)

Akkad kralı Naram-Sinin (e.ç. 2254-2218) sənəmlərində yazıldığına görə Subartu Dəclənin şərq bölgəsindən başlayıb qərbə doğru Aralıq dənizinə qədər olan ərazini əhatə edirdi. Subarların Habur bölgəsində məskunlaşmış hurrilərlə eyni xalq olduqları haqqında fikirlər mövcuddur. Yeni Babil dövründə məlumdur dildə yazılmış əfsun duasının subar dilində olduğu güman edilir.

Akkaddan sağ tərəfdə Fəratın şimal hissəsindəki çəmənliklərlə örtülü düzənliklərində Amanos dağları tərəfdəki yüksək yayalalarda hititlərə qohum xalq olan, Babilin Subar adlandırdıqları xalqı yaşayırdı. Subar krallığı Akkad, Elam və Amoritlərlə qonşu idi. Subarlar köçəri xalq idi.

Subartu adı "Su-edin-ki" idioqramı ilə yazılırdı, bu ideogramı Vinkler və Strassmayer Suri şəklində oxuyurdular və Subartunu Suri

rin ilkin adları olan sugir adından yarana bilər. Bu sugir adı sumerin eme-sal dialektinin fonetik qaydalarına uyğun olaraq subir-subar və sumer şəklində dəyişikliyə uğraya bilər.

Xatırlatmaq yerinə düşər ki, Sumerin tufandan sonra ilk çoban-kral ünvanına malik kraliçə Etananın oğlu və ondan sonra kral taxtına sahib olmuş Balix Mesopotamiyanın şimalındakı Balix çayının sahilində yerləşən Balix çayı və eyni adlı şəhərin adını daşıyırdı. Bu fakt onu göstərir ki, Sumerin hakimiyyəti Mesopotamiyanın şimalını da əhatə edirdi. Mixi mətnlərdə Sumerin Mesopotamiyanın şimal-şərqini əhatə edən ərazisi Şanqar, şimal-qərb isə Subir adlandırdı. Beləliklə, bu adlar Sumer xalqının Babilə qədərki qədim dövrdə iki hissəsini təmsil edirdi. Sumerlərin braxikefal və dolixikefal olmaqla iki antropoloji tipə mənsub olmaları aşkar edilən qafatasları və qədim heykəllərlə müəyyən olunmuşdur. Bu fərqliliklərlə onları müxtəlif dövrdə iki axınla gəlib Mesopotamiyada yerləşmələri ilə izah edilməlidir. (B.Hrozni. 1953, Səh. 39)

(ardı gələn sayımızda)